

MI, BENNSZÜLÖTTEK

BÉKÉS MÁRTON

„*Tegyük fel, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lenni. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most föláll valaki, s azt kérdezi: Nem lehetne Új-Guinea az itt lakó pápuáké?*”

Németh László (Balatonszárszó, 1943)

A 2010 óta berendezkedő endogén, azaz hazai fejlődésű, óshonos politikai rendszerrel szemben kezdettől fogva széles körű hazai és nemzetközi ellenséges magyarázatadás bontakozott ki. Megfogalmazói minduntalan a demokráciadiktatúra pólusaiban gondolkodnak, fenntartják a westernizációs diskurzust és a demokráciát kizárólag a liberális demokrácia keretei között képesek értelmezni. Ennek egyszer és mindenkorra rögzített jellemzőit a nyugati bezzegországok gyakorlatában ismerik fel, és egy ország (különösen az, amelyben éppen most élnek) ettől való politikai eltávolodását egyúttal földrajzi messzekerülésként élik meg. Ez a diskurzus hamisítatlanul magán viseli a gyarmatosító beszédkeret jeleit, hiszen a fejlett centrum és az alárendelt periféria fogalompárját használja, amely morális, politikai és gazdasági értelemben egyaránt megnyilatkozik, de ami igazán fontos, az a kulturális összetevője. A tíz éve fennálló bennszülött rendszer a nemzetállami szuverenitás, a függetlenség és az önrendelkezés elvei mentén működik, a gyarmati ellenőrzés pedig – miután konkrét koloniális eszközei egyre fogyatkoznak – a vele szövetséges helyi komprádorértelmiség kulturális hegemóniájában bízhat. – *Minden nemzeti erő anti-imperialista és birodalomellenes*; a puha gyarmatosítás és a hibrid neokolonizáció korában a függetlenségi harcot pedig leginkább a kulturális csataterén kell megvívniuk.¹

LIBERÁLIS IMPERIALIZMUS

Az imperialista erők mindig birodalmak voltak, amikor egyetemes eszmét szolgáltak, univerzálisnak tételezett értékeket terjesztettek: a Brit Világbirodalom az angolszász civilizációét, a franciák a felvilágosult frankofon kultúráét, a spanyolok a hispán, a portugálok a „luzitán értékeket”, a hollandok, belgák és németek úgyszintén a magukénak tulajdonított normákat.

Igaza volt az angolai Mario de Andrade-nak, amikor azt mondta, hogy „a gyarmatosítás kulturálisan megfosztja a bennszülötteket a személyiségüktől, hiszen nem más, mint a nemzeti lét tagadása.”² Ezzel cseng egybe a martiniquéi Frantz Fanon megállapítása: „A gyarmati helyzet csaknem teljesen megdermeszti a nemzeti kultúrát; a gyarmati uralom keretein belül nem lehet

1 A tanulmány megírásához felhasználtam a Mandiner.hu-n korábban a témában megjelent írásaimat (*Mi, bennszülöttek*, 2019. október 9. <https://mandiner.hu/cikk/20191009_mi_bennszulottek>; *A komprádor-értelmiség hegemóniája*, 2019. október 28. <https://mandiner.hu/cikk/20191028_a_komprador_ertelmiseg_hegemoniaja> és *Hibrid utóvédharc*, 2020. január 7. <https://mandiner.hu/cikk/20200107_hibrid_utovedharc>), valamint könyvem vonatkozó megállapításait (*Fordul a szél. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány*, Bp. 2019. 172–177.).

2 Mario de ANDRADE: *A kulturális öntudatra ébredés szükségszerűen a politikába torkollik* [1969] = *Fejlődő országok – haladó eszmék*. vál. KENDE István, szerk. FENCsik László, Kossuth, Bp. 1976. 299.

nemzeti kultúra.”³ Pontosan emiatt mindegy, hogy az *egyik* vagy a *másik* külföldi erő gyarmatosít-e, mivel a nemzeti sajátosságoktól való megfosztás a koloniális logika szerves része; jelentkezzék akár a birodalmias nemzetköziség, akár az anyaországhoz való kulturális asszimiláció mezében. Harminc évvel a kommunizmus bukása után kijelenthető, hogy az internacionalizmus maga nem bukott meg, csak más formában (globalizáció, „nyílt társadalom”) jelentkezik, fegyvertárának a gyarmati logika pedig továbbra is szerves része. Ha valóban „az imperializmus a kapitalizmus legfelsőbb foka”,⁴ akkor a globalizáció a liberalizmus legfelsőbb foka. Carl Schmitt szerint egyenesen arról van szó, hogy „az »emberiség« az imperialista expanziók különösen használható ideológiai eszköze és etikai-humanitárius formájában a gazdasági imperializmus sajátos hordozója.”⁵

Napóleon francia forradalom utáni európai hegemoniakísérletétől (1799–1814) kezdve a *Pax Americana* világméretű unipoláris erőszakáig (1991–2016) a birodalomépítő kísérletek rendre liberális *status quo* akartak létrehozni, ha lehet, akkor globális méretekben. Az elmúlt kétszáz évben ezt három szakaszban láthattuk megvalósulni.⁶

1) Ahová csak Napóleon a *Grande Armée* élén eljutott, elvitte a forradalom eszméit, annak szekuláris–legalista (ma úgy mondanánk: jogállami) változatában. Amint Marx írta: „Napóleon Franciaországon belül megteremtette azokat a feltételeket, amelyek között először vált lehetővé a szabad konkurencia kifejlődése, [...] a francia határokon túl pedig mindenütt elsöpörte a feudális államalakulatokat, amennyire ez szükséges volt ahhoz, hogy a franciaországi polgári társadalomnak az európai szárazföldön megfelelő, korszerű környezetet teremtsen.”⁷ Amikor Hegel 1806-ban megpillantotta a Jénába bevonuló francia császárt, egyenesen a modern államiség hódítását látta benne, amely ellen kifejezetten reakciós–ellenforradalmi népfelkelések robbantak ki a Spanyol Királyságtól Tirolon át Porosz- és Oroszorszáig.

2) A napóleoni európai, *szárazföldi* hegemoniakísérlet bukását követően egy évszázadig (1815–1917/22) *tengeri* világhegemonia érvényesült: ez volt a Brit Világbirodalom kora. „A tengereken és a kereskedelemben érvényesülő erő hozta létre a flottát, amelynek segítségével létrejött a világbirodalom” – állapította meg ennek geneziséről Schmitt. A *Pax Britannica* az ipari kapitalizmus termelékenységén, a világtengerek katonai ellenőrzésén, a Föld egészére kiterjedő gyarmatterületek uralásán, a szabadkereskedelem előnyeinek könyörtelen kihasználásán és a nemzetközi jogi-politikai környezet britkonform, vagyis liberális irányba terelésén nyugodott.

3) A hidegháború utáni közel három évtizedig érvényesülő amerikai hegemoniakísérlet egy *légi* karakterű birodalom létrehozását célozta, amely az amerikai kulturális hódítást (a Szilícium-völgy „kaliforniai ideológiája”, divatipar, Hollywood, CNN, MTV, McDonald’s) hol a „humanitárius intervenció”, hol a *Global War on Terror* – minduntalan a levegőből érkező (bombázás, *cyber warfare*, dróncsapások, elektronikus hadviselés) – végrehajtásával ötvözte. Az emberi jogokat, a piaci logikát, a nemzetközi szabadkereskedelmet és a liberális demokrácia terjedését szorgalmazó ideológia minduntalan egy új világbirodalom (George H. W. Bush 1991-es kifejezésével: *New World Order*) alapjainak megvetését igazolta.

Ezen hegemoniakísérletek alapján úgy tűnik, hogy a liberalizmus akkor érzi magát biztonságban, ha globális rendszert épít, és mindenütt elterjeszti a maga modelljét (vö. „a demokráciák nem háborúznak egymással”). Ebből több következmény is adódik: 1) ha egy birodalom liberális akar maradni, akkor világméretekben el kell terjesztenie rendszerét, akár háborúval is; 2) a liberalizmus nem érvényesülhet birodalmi keretek nélkül (legyen az forradalmi

» a globalizáció a liberalizmus legfelsőbb foka

3 Frantz FANON: *A föld rabjai* [1961] ford. STAUB Valéria, Gondolat, Bp. 1985. 222.

4 V. I. LENIN: *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka* [1916] ford. nélk. Kossuth, Bp. 1973.

5 CARL SCHMITT: *A politikai fogalma* [1932] = Uő: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. ford. és szerk. Cs. Kiss Lajos, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, Bp. 2002. 37.

6 DANIEL MCCARTHY: Why Liberalism Means Empire? *The American Conservative*, 2014/július–augusztus.

7 KARL MARX: *Louis Bonaparte brumeire tizennyolcadikája* [1852] ford. nélk. Kossuth, Bp. 1975. 16.

Büszke őslakos –
„Vasfarok” észak-amerikai
indian törzsfőnök, 1900
(National Portrait Gallery,
Smithsonian Institution)

rendszer, mint Napóleoné, vagy nem-forradalmi, mint a Brit Világbirodalom, esetleg poszt-forradalmi, mint a *Pax Americana*); 3) a következőes antiliberális felfogás egyúttal antiimperialista is, amikor ellenzi a globális hatalomgyakorlás minden formáját, az univerzális politikai és gazdasági megoldásokat, és védi a nemzeti kultúrát, a nemzeti határokat, valamint a nemzeti és a népszuverenitást egymásra vonatkoztató demokratikus nemzetállamot.

A liberális imperializmus jelenkori fázisa egy láthatatlan világbirodalom létrehozására irányul, amely nem egyetlen nemzet világhuralmát vagy egy állam gyarmatrendszerét képzei el, hanem az összes nemzetállam felolvasztását és határait eltörlését. Éppen ezért „imperializmus és nacionalizmus összebékíthetetlen pozíciókat képviselnek [...] Vagy úgy gondoljuk, hogy az egész világnak egyetlen politikai rezsím alá kell tartoznia, amelynek hatalma minden népre kiterjed, vagy a nemzeti államok rendszerét tekintjük a politikai rendszerek legjobbjának.”⁸ A liberális imperializmus víziója egy olyan világról szól,

8 Yoram HAZONY: *A nacionalizmus erénye*. ford. HORVÁTH Judit – VÉGI Barnabás, Századvég, Bp. 2019. 135.

amelyben egyetlen egyetemes jog uralkodik, a nacionalista paradigma anti-imperialista felfogása viszont a független és önálló nemzetállamok egymásmellettségében hisz.

PUHA GYARMATOSÍTÁS

Az 1989 utáni uralkodó európai diskurzus kétszólamú volt: egyfelől a föderális intézményi integráció kiszélesedésével párhuzamos mélyülését, másfelől az e struktúrákon keresztül áramló, felsőbbrendűnek tételezett értékek terjedését hangoztatta. Az 1992-es maastrichti szerződés a globális neoliberalis integráció keretében helyezte el az Európai Uniót, amely a tagállamok csökkenő gazdasági autonómiáját a szuverenitásadás révén a politikai főhatalom részleges elvonásával tetézte, a kontinentális szövetséget pedig olyan „értékközösségként” képzelte el, amely a posztmodern nyugati liberalizmus hegemóniájának vetette alá az egykori vasfüggönytől keletre fekvő tagországokat. A rendszerváltoztatásoktól kezdődő uniós bővítési hullámok (2004, 2007, 2013) az „európai klubba” való bebocsátást rendre önkéntes értékátvétellel, államreformmal, privatizációval, vagyis egy civilizációs diskurzusba illeszkedés árán képzelték el.

Nem lehet nem észrevenni, hogy a nyugat-európai nagyhatalmak 19. századi imperialista tekintete mennyire hasonló ahhoz a 20. század végi, 21. század eleji transzatlanti nézőponthoz, amely szintén normáinak egyoldalú elfogadtatásával, a vele való kereskedelem kizárólagosságával és politikai rendszere hiánytalan átvételének megkövetelésével jellemezhető. Rokonságukat csak fokozza, hogy mindkettő a Nyugatról néz a Keletre, utóbbit rendre kaotikusnak, hatékonytalanak és zsarnokságra hajlónak tartva; amelyet kellő racionalizációval, rezsimváltással és az őt jellemző progresszív gondolkodás elsajátításával meg lehet változtatni. Míg azonban az eredeti orientalizmusba olykor némi romantikus paternalizmus, a „vadakkal” szembeni, jóllehet álszent, irgalmaság és felsőbbrendűség-érzéséből fakadó keresztényi (?) felelősségérzet vegyült, addig mai változata inkább a leplezetlen lenézéssel, az olcsón megszerezhető állami vagyon iránti mohósággal és piacrablással jellemezhető. Olyan hétköznapi jelenségekkel együtt, mint amilyen a „Kelet-Európába” látogató nyugat-európai bulituristák viselkedése s annak médiareprezentációja (*Legénybúcsú Bt.* 2018), amely azt közvetíti, hogy ha a gyarmatokon vagy, akkor olyasmit is megethatsz, amit otthon nem merészelnél.

De akár a 19. század végi, akár a közelmúltbeli civilizáló törekvéseket nézzük, a változás mércéje minduntalan a Nyugat: annak történelmi fejlődése, politikai intézményrendszere, értékei és aktuális működésmódja. A nyugati formák és értékek eszerint egyetemesek és univerzális érvényűek, a modernizációnak pedig egyetlen útja létezik: a nyugatosítás (westernizáció). Ezt a „normatív imperializmust” (Frank Füredi) ma is számos eszközzel érvényesítik, melyek között a transzatlanti pénzügyi integráció keretei, a föderális bíróságok döntései, az uniós szankciók és a nemzetközi médianyomás egyaránt szerepet játszik.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamata és érték kategóriái is könnyedén olvashatóak kolonizációs diskurzusként, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy mindvégig a nyugati centrumországok diktálták a „keleti bővítés” (perem)feltételeit.⁹ Az európaiságba való nagylelkű befogadásnak megfeleltetett uniós integráció azoknak az országoknak az engedélyével és szabályai szerint valósulhat csak meg, amelyek a 20. század középső harmadáig a legnagyobb gyarmattartó hatalmak voltak. Nem a véletlen, hanem a történelem tehetetlenségi nyomatéka és a kultúra mindenkor hegemóniát gyakorló nehézségi ereje a felelős azért, hogy a 19. századi szociáldarwinizmus neoliberalis monetarizmusként, a civilizáló attitűd emberjogi diskurzusként, a romantizáló orientalizmus pedig a „kelet-európai országok” kioktatásaként tért vissza a 20–21. század fordulóján. A közép- és kelet-európai országokat tíz évvel „európai

9 BÖRÖCZ József: *Hasított fa. A világrendszer-elmélettől a globális struktúraváltásokig.* L'Harmattan, Bp. 2017.

csatlakozásuk” után is leckéztetik, ráadásul ugyanazon nyugati országok, amelyek annak idején gyarmatbirodalmakat hoztak létre. Az Európai Unió alapító tagországai és az első bővítési körök nyertesei (Belgium, Dánia, Franciaország, Hollandia, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, Spanyolország, Portugália) egykor *kivételesen* gyarmattartó birodalmak voltak. 1913-ban ezek az országok a Föld lakható szárazföldi területének együttesen majd’ felét birtokolták, anyaországon kívüli birtokaik az akkori összes kolonizált föld (tengerentúli gyarmat, domínium, függő terület, kereskedelmi telep) háromnegyedét tette ki, e gyarmatterületek több mint 80 százaléka három nagyhatalomhoz tartozott. (Ez az arány az I. világháború után sem változott jelentősen, csak a nyugati antant újraosztotta a vesztesek gyarmatterületeit, a II. világháború alatt közel 58 százalékra apadt, 1975-re viszont már nem érte el az 1 százalékot. Napjainkban Dánia, Hollandia, Franciaország, Spanyolország és Portugália még mindig rendelkezik tengerentúli területekkel.) Az európai országok közül csak és kizárólag a nyugat-európai országoknak voltak tengerentúli gyarmatterületeik, a közép- és kelet-európai országok közül egyiknek sem. Ez utóbbiak a kolonialista diskurzusnak kétszeresen sem (voltak) részesei: sem nekik nem voltak gyarmataik, így azok áldásait sem élvezhették, ám klasszikus értelemben véve őket sem gyarmatosították. Az Európai Unióban felerősödő nyugati-keleti törésvonal valójában az imperialista és a nemgyarmatosító országok határainak nyomvonalán halad, amelyet a vasfüggöny reprodukált, a leomlása óta eltelt harminc év pedig új árnyalatokkal gazdagított.

Edward Said szerint „az orientalizmus nem egyéb, mint a Kelet meghódítását, átformálását és a felette való uralom megszerzését célul kitűző nyugati viselkedésminta.”¹⁰ Megállapítása szerint a 19. században a nyugati gyarmatosító nagyhatalmak egy olyan összefüggő politikai, közigazgatási, tudományos, művészeti és irodalmi kultúrát hoztak létre (ezt hívja orientalizmusnak), amellyel igazolni tudták az imperializmus pusztán gazdasági-politikai gyakorlatát. A kézzelfogható katonai hódítást, a gazdasági kizsákmányolást és a gyarmatok adminisztratív megszervezését szerteágazó – többek között térképészeti, nyelvészeti, néprajzi, szépirodalmi, művészeti elemekből álló – *kulturális hegemonia* biztosította és törvényesítette.¹¹ Az Antonio Gramsci hegemoniátételéből származó gyarmatosításolvasat szerint az imperializmus gazdasági és katonai alapjánál fontosabb az a „kulturális fölépítmény”, amely hegemoniát gyakorol az egész rendszerre. Nála olvasható a költői kérdés: „Vajon lehetséges-e csak gazdasági-pénzügyi »imperializmus« politikai-intellektuális hegemonia nélkül?”¹² Más szavakkal tehát „a gyarmatosítás nem egyszerűsíthető le egy katonai-gazdasági eszköztárra: mögötte ugyanis ott volt egy diszkurzív infrastruktúra, egy szimbolikus gazdaságtan, egy egész tudáskészlet”.¹³ A gyarmattartók hegemoniája eszerint a kulturális eszközök, szimbolikus rendszerek segítségével mélyült el igazán.¹⁴ Ha ugyanis a gyarmattartó egy hosszútávú nevelési folyamat során elérte, hogy a bennszülött az ő szemüvegén át nézzen önmagára, akkor a szélesen értelmezett kultúra segítségével mindennél erősebb legitimációt szerezhetett.

A hidegháború óta mi vagyunk a Nyugat új Keletje. A klasszikus kolonializmus minden elméleti és gyakorlati ismérve megjelent a ’80-as évek vége óta azzal kapcsolatban, ahogyan a Nyugat térségünkre néz, és viselkedik vele. A gyarmatokon élőkkel kapcsolatos korábbi orientalista sztereotípiák (despotizmus, elmaradottság, érzékiség, önállótlanosság) 1989/90 óta rendre Közép- és Kelet-Európával kapcsolatban térnek vissza. A 20. század végén és a 21. század

a hidegháború óta mi vagyunk a Nyugat új Keletje

10 Edward M. SAID: *Orientalizmus* [1978] ford. PÉRI Benedek, Európa, Bp. 2000. 12.

11 Edward M. SAID: *Culture and Imperialism*. Knopf–Random House, New York, 1993. és Uő: *Hogyan talált magára Európa, miközben bekebelezte a világot?* ford. KARÁDI Éva. *Magyar Lettre Internationale*, 2004/nyár. 43.

12 Antonio GRAMSCI: *Quaderni del carcere*. szerk. Valentino GERRATANA, Giulio Einaudi, Torino, 1977. Vol. 3. 1618.

13 Achille MBEMBE: *Mi az a posztkolonializmus?* ford. MIHANCsik Zsófia. *Magyar Lettre Internationale*, 2008–2009/tél. 59.

14 Ewa M. THOMPSON: *A birodalom trubadúrjai. Az orosz irodalom és a kolonializmus*. ford. KOVÁCS Lajos – PÁLFAI Lajos, Örökség Kulturális Intézet, Bp. 2015. 343.

elején az imperialisztikus elméletet is máshogy hívják, például demokráciadeficitnek, „közösségi kohézióknak”, tranzitológiának vagy „uniós alapelveknek”, és a gyarmatosító gyakorlat is más formában jelentkezik (forrásmegvonás, túlzottdeficit-eljárás, jogharmonizáció, privatizáció). Bár a nyugati dominancia kevésbé nyers, inkább rejtett és nehezebben megfogható, de mégiscsak dominancia. Az Európai Unió működésében egyre inkább és egyre kevésbé eltéveszthetetlenül jelenik meg a gyarmati attitűd és a rá jellemző intézményi, igazgatási és kulturális felfogás – az imperialista szándék szelídült, kivitelezése finomodott, kulturális legitimálását pedig eljogiasítják.

A globalizáció, a neoliberais konszenzus és a liberális demokrácia elvárásrendszerének urai – nevezzük őket bár „davosi elitnek” (Samuel P. Huntington) vagy „transzatlanti uralkodói csoportoknak” (Kees van der Pijl) – egyre kevésbé államokhoz, mint inkább nemzetközi (föderális, globális, nemkormányzati) fórumokhoz kötődnek. A 21. században az imperializmus nem annyira állami, mint inkább *államközi* (EU, IMF, WTO), *államok fölötti* (Big Five, Emberi Jogok Európai Bírósága, multinacionális nagyvállalatok, globális médiakonglomerátum, Világbank) és *államalatti* (Nyílt Társadalom Alapítványok, NGO-k) aktorok révén valósul meg. – Ezzel szemben a bennszülöttek oldalán egyedül saját nemzeti pártjaik állnak. Amint az ír szabadságharc motorjának neve (Sinn Féin) keltául kifejezi: *mi magunk*.

A KOMPRÁDORÉRTELMSÉG HEGEMÓNIAJA

A mindenkori gyarmatosítók legfőbb eszköze az alávetettség maradandó biztosítására nem elsősorban a katonai erő volt, hanem az a mentalitás, amit a bennszülöttekre kényszerítettek. Ezt leginkább az elmaradottság folyamatos demonstrálásával, rasszista praktikákkal, az óslakos kultúra lebecsülésével, valamint a hódítók magasabbrendűségének erősítésével érték el. A gyarmatterületek közvetlen megszerzése fegyveres megszállással és kereskedelmi kizsákmányolással történt, közvetett és hosszú távú biztosítása azonban kulturális alávetéssel, meggyőzéssel és legfőképpen olyan – morális, filozófiai, vallási, politikai, ideológiai – magyarázatokkal, amelyek az alávetést szükségesnek, sőt hasznosnak, a gyarmatosítást megérdemeltnek, a gyarmattartókat pedig felsőbbrendűnek mutatták be. Amikor ez a nézet széles körben elfogadást nyert, akkor fejeződött be a gyarmatosítás.

Achille Mbembe szerint „az imperializmus egyetemessé válása nem csak az erőszakkal és a kényszerrel magyarázható, következménye annak a ténynek is, hogy sok gyarmatosított elfogadja, hogy [...] cinkossá váljon”.¹⁵ A gyarmatosítók legjobb szövetsége a kisebbségi érzés és a szégyenérzet, vagyis ha a bennszülött úgy érzi, hogy *irracionális* hitvilága, *elmaradott* szokásrendje,

primitív mítoszai miatt pironkodnia kell. Emiatt a dekolonizáció valójában akkor kezdődik, amikor a gyarmatosítók kulturális hegemóniájától sikerül megszabadulni – ez megtörténhet már a gyarmattartó rendszer tényleges felbomlása előtt is, de

akár a kolonialisták távozása után sem következhet be. Ezért mondta Thomas Sankara, Burkina Faso első miniszterelnöke, hogy „valójában az elménket kell dekolonizálni, hogy úgy fogadjuk el a népünket, amilyen, és ne szégyenkezzünk miatta.”

A gyarmatosítóknak mindig megvoltak a maguk helybéli nyereszkezői, komprádorai, illetve kollaboránsai, afféle muszkavezetői/moszkovitái, melyek közül a legfontosabbak azok voltak, akik a gyarmatosításnak értelmet adtak, és ezzel segítették elterjeszteni a bennszülöttek közt a hódítók szempontjait. A hódító hatalom urai és az alávetettek közötti *belső* közvetítőszerep majdhogynem fontosabb, mint a *külső* katonai erő és a kereskedelmi transzmisszió! Míg a klasszikus komprádorburzsoázia a kereskedelemmel, a nyersanyagok

megszabadulni a gyarmatosítók
kulturális hegemóniájától

15 MBEMBE: *I.m.* 58.

értékesítésével és az infrastruktúra kiépítésével foglalkozik, a garnizonok fegyveres személyzete pedig ezek biztosításával és a fegyelmezés apparátusainak használatával van felhatalmazva, addig az a közvetítőkön múlik, hogy a gyarmatosítók kódjai beépülnek s üzeneteik célba érnek-e, hogy sikerül-e interiorizálni világmagyarázatukat. Benne a centrum és a periféria örök helyének kijelölésével-rögzítésével, az ennek megfelelően felállított végleges értékhierarchiával, a koloniális rendszert *egyszer és mindenkorra* leíró politikai fogalmakkal. Mégpedig minden esetben úgy, hogy az azonosulás gravitációs pontja a gyarmattartó erkölcsi-anyagi és kulturális-politikai szíve közepe legyen. A gyarmatrendszert legerősebben összetartó erő „a szívekben és elmékben” van, nem pedig a kereskedelmi kapcsolatokban, hajózási útvonalakban és a támaszpontok hálózatában. A kulturális struktúra maga a hatalom.

A koloniális adminisztráció tengerentúlról jött tisztviselőinél és hivatalnokainál egyébként is jóval közvetlenebb, hitelesebb és hatékonyabb, ha e kulturális hegemonia elmélyítésének munkáját olyan bennszülöttek végzik, akik maguk is az őslakosok közül valók, beszélnek a nyelvüket, ismerik a gesztusaikat, s ezáltal helyesnek, magától értetődőnek és érvényesnek mutatják a gyarmatosítás kódjait – ők a *komprádorértelmiség*. A mindenkori illésbélák nem minden meggyőződés híján képviselték a történelemben a birodalmi központok politikai és társadalmi rendszerének felsőbbrendűségét, berendezkedésének szükségszerűségét és racionalitását. Ők azok, akik a kenyai mau-mau felkelés egyik vezetője szerint „egy »fekete« európai osztályhoz” tartozva helyben támasztották alá s indokolták meg a brit gyarmatosítás gyakorlatát.¹⁶

A gyarmatosítók érdekérvényesítésére a leghatékonyabb eszköz, ha a bennszülöttek interiorizálják a kolonizáció értékeit. Ez annak elfogadását is jelenti, hogy „a gyarmatosított politikailag nem létezik” (Edward Said), hovatovább egyáltalában vett identitása is a gyarmatosítók függvénye és létezésének csak a kolonizáció keretén belül van értelme. Sőt – Fanon szavaival élve – „a gyarmati uralom végső célja éppen a bennszülöttek meggyőzése volt arról, hogy a kolonializmus hivatott kiragadni őket a sötétségből.”¹⁷

Ennek mintájára működik a mai komprádorértelmiség topográfiai felfogása, amely geográfiai-kulturális jellemzőktől függetlenül minősít egy államot nyugatnak, ha az liberális demokráciát intézményesít. Az értelemadó és közvetítő szerepet játszó komprádorértelmiség, akár csak az egykori megszállók és a mindenkori gyarmatosok, csak „ideiglenesen állomásoznak” egy-egy helyen, amely nekik csupán telep, a bennszülötteknek (azaz *nekünk*) viszont a haza földje. A „bárhol” és a „valahol” emberei közötti alapvető antropológiai eltérésről van itt is szó,¹⁸ azzal a kiegészítéssel, hogy e komprádor lelkület magabiztos kozmopolita fölényességgel és a *hazai* iránti leplezetlen megvetéssel vértetzi föl magát.

A „washingtoni konszenzus” 1989 utáni elfogadtatása nem csak „Európa amerikai ellenőrzését” (Pokol Béla) hozta közelebb, de egyúttal olyan kulturális hegemoniát is teremtett, amelyben a Nyugatról Kelet felé irányuló egyoldalú normaátvétel volt a globális integráció értékfeltétele. (Az ekkor már több mint harminc éve az Egyesült Államokban élő s hazalátogató Molnár Tamás idejekorán, 1992-ben figyelmeztetett: „Amerika semmilyen értelemben nem lehet egy kicsi, közép-európai nemzet viszonyítási alapja.”¹⁹) E gyarmati praxis a mai napig egy sajátos *soft* imperializmus formájában valósul meg, a civilizátorikus attitűd azonban a gyarmatbirodalmak korának kemény verziójában jelentkezik; sőt olyanok is akadnak, akik az őslakosok körében a gyarmatosítók kulturális kódját terjesztik, beszédmódját alkalmazzák és normarendszerének felsőbbrendűségét hirdetik. Ebben a tekintetben semmi nem változott nyolcvan év alatt – Németh László híres, 1943-as szárszói beszédében úgy fogalmazott,

az őslakosok körében
a gyarmatosítók kulturális
kódját terjesztik

16 Idézi: Basil DAVIDSON: *Gerillaháborúk Afrikában*. ford. GyÖRI Anna, Kossuth, Bp. 1984. 153.

17 FANON: *I.m.* 199.

18 David GOODHART: *Úton hazafelé. A populista lázadás és a politika jövője*. ford. HORVÁTH Judit, Századvég, Bp. 2019.

19 Thomas MOLNAR: Don't Go West Young Man. A Report from the Hungarian Front. *Crisis Magazine*, 1992. június 1.

Világhegemónia –

A Brit Birodalom ábrázolása egy ír–amerikai karikatúrán, 1882 (Wikimedia Commons)

hogy „kívülről neveznek ki ránk »megváltókat« [...] ezek a tanácsadók – még a jóindulatúak is – keveset tudnak a magyarság valódi állapotáról, a rosszindulatúak pedig első dühükkel épp az ellen fognak fordulni, ami itt a bennszülöttek védelmére fölépült, s az ő illetékességüket vitássá teheti”.²⁰

Ha a koloniális diskurzus keretei között maradunk, akkor értelmet nyer, hogy az 1945 és 1989 közötti szovjet gyarmatosítók kiszolgálóinak örökösei (későkádári technokrácia, posztkommunista gazdasági elit, MSZP) és az új kolonialisták szálláscsinálói („demokratikus ellenzék”, liberális értelmiség, SZDSZ) miért is álltak szemben *együttes erővel* a bennszülöttek szégyenlős és bátortalan érdekképviselőivel. A posztkommunizmus politikai-gazdasági és értelmiségi szövetsége „a centrum társadalomfejlődését univerzális modellé emelte, az attól eltérő társadalmi formációk tulajdonságait pedig [...] lemaradésként láttatta”.²¹

A gyarmattartók (és helyi híveik), valamint a bennszülöttek (és saját képviselőik) közötti törésvonal sokkal meghatározóbb, mint a helybélieket megosztó belső konfliktusok. Másként fogalmazva: egy bennszülött tudatú (azaz nemzeti kultúrájú) jobb- és baloldali őslakos közelebb áll egymáshoz, mint saját politikai oldaluk birodalmi/gyarmati attitűddel rendelkező helyi vagy nem-

20 Németh LÁSZLÓ: *Második szászói beszéd* [1943] = *Uő: Sorskérdések*. szöveg. gond. GREZSA Ferenc, Magvető-Szépirodalmi, Bp. 1989. 730. (kiemelés tőlem)

21 GAGYI Ágnes: Az antipopolizmus mint a rendszerváltás szimbolikus eleme. *Fordulat*, 2014/21. 301.

zetközi képviselőjéhez. A lokális, *nemzeti* karakterű jobboldalra a birodalmi hajlam azonban aligha jellemző, a kezdetől fogva internacionalista baloldal viszont hajlamos a nemzetköziség mai, globalista verziójának szolgálatába is elszegődni. Vagyis: a politikai és ideológiai szembenállás meghatározó mélyárama nem a *belső* konstellációból, hanem a *külső* erőhöz való viszonyból ered. Nemzeti vagy nemzetközi = őslakos bennszülött vagy külföldi gyarmatosító.

Az új koloniális elvárásokat a '80-as évek végétől egy olyan elit közvetítette Magyarországon, amely a rendszerváltoztatást követően hamar egységesült: egyfelől a volt reformközgazdászokból, technokrata pártértelmiségiekből és pragmatikus reformkommunistákból, másfelől a „demokratikus ellenzék” disszidens, kritikus értelmiségijeiből állt. Ezzel – Konrád György és Szelényi Iván 1978-ban megjelent könyvének címével szólva – nemcsak célba ért az „értelmiség útja az osztályhatalomhoz”, hanem kialakult a „reformpárti ideológiai kontinuum” (G. Fodor Gábor) hordozórétege is, amely egyszerre volt a *posztkommunista korszak* intellektuális pretoriánus gárdája, erkölcsi kapuőre, igazságbírója és politikai-kulturális programalkotója. E kétkomponensű komprádorelit konszenzusának alapját a modernizációs diskurzus érvényben tartása, a „piaci mechanizmusok” feltétlen tisztelete és a Nyugathoz való gazdasági-politikai-kulturális csatlakozás kikövetelése alkotta és a nyugatos-liberális-reformista dialektusban elhangzó értelmiségi közbeszéd hordozta. Ennek a komprádorelitnek egy gondolata sem volt, amely magyar talajból nőtt volna ki, minden ízében exportideológiát képviselt. A másolás paradigmája addig tartott, ameddig volt mit imitálni, ezt követően maradt az intellektuális kiüresedés és az illiberalizmuson való kesergés.²²

A szabaddemokrata értelmiség által 1989 márciusában elfogadott *A rendszerváltás programja* mindent tartalmazott, ami az IMF által két hónappal korábban benyújtott neoliberális „válságkezelő” csomagban benne foglaltatott (dereguláció, piacnyitás, privatizáció), ezen kívül az emberjogi doktrínát, a modernizációs programot és a liberális kultúra elvárását is hordozta. A kötet két, egymással szembeni oldalán olvasható az a három legfontosabb elv, amely így hangzik: 1) „az emberi tevékenység összemérésének területe a PIAC”, 2) a „piacnak megfelelő társadalomszerveződésre” épülő rendszerben „a tolerancia lehet csak a KULTURÁLIS és POLITIKAI szféra meghatározó értéke”, végül 3) „Európa [itt,] Közép-Európában, s annak is keleti felében mindig is Nyugat-Európát jelentette. Régióink nagy történelmi pillanatai akkor érkeztek el, amikor az Európához történő fölzárkózás politikai rangra emelkedett.”²³ Nem vagyunk tehát függetlenek, állítja a program, csak a Nyugat függvénye, s annál jobb nekünk, minél inkább hasonlunk öhozá.

Az SZDSZ híres „kék könyvét” tehát úgy is olvashatjuk, mint az 1990 és 2010 között érvényesülő *neokoloniális hegemonia* politikai forgatókönyvét. Főleg, hogy ehhez szervesen társult az a kulturális napirend, amelynek programpontjai („az állam rossz gazda”, kozmopolitizmus, liberalizáció, öngondoskodás, westernizáció) az 1989 utáni *nemzeti visszarendeződés* megakadályozását célozták – nem is sikertelenül. Egy szó, mint száz: a cél az volt, hogy az *egyik* imperiális nemzetköziséget egy *másik* váltsa fel. Ez utóbbi folyamatot jól illusztrálják Soros György 1993-ban elhangzott szavai, amikor az őt kísérő riporternek azt mondta: „nyugodtan írja csak azt, hogy a korábbi szovjet birodalomtól Soros-birodalom lett”.²⁴

ÖNGYARMATOSÍTÁS

Amikor a magyarországi komprádorelit *közvetlen* kormányzati hatalomhoz jutottak (1994–1998, 2002–2010) olyan gazdaságpolitikát hajtottak végre, amely teljesítette a „washingtoni konszenzus” elvárásait (dereguláció, eladósodás, megszorítások, multinacionális érdekek érvényesítése, privatizáció), és ezzel a posztkoloniális, sőt neokoloniális gazdasági modellhez kísértetiesen hasonlító

22 Vö. Stephen HOLMES – Ivan KRASZEV: *The Light that Failed. A Reckoning*. Allen Lane, London, 2019.

23 *A rendszerváltás programja* – SZDSZ. kiad. Magyar Bálint, Bp. 1989. 14–15.

24 Idézi Michel LEWIS: *The Speculator. The New Republic*, 1994. január 10.

„félrefejlődést” valósítottak meg.²⁵ Komprádorkormányzásuk idején Magyarországot minden ellenkezés nélkül beillesztették a hidegháború utáni globális struktúrák (EU, IMF, Világbank, WTO) neoliberális rendszerébe. Ám az egész, húsz évig tartó posztkommunista korszakban (1990–2010) mindvégig *közvetten* érvényesíteni tudták azokat a nyugatos-liberális értékeket és a szorosan hozzájuk tartozó monetarista felfogást, amely az egyre szemérmetlenebb transzatlanti politikai-gazdasági térnyerést a haladás, a Nyugathoz való tartozás és a fejlődés színeivel vonta be. Azok a sorok, amiket Fanon a függetlenség elnyerése után a volt gyarmatosítókhoz kötődő komprádorburzsoáziáról írt, mintha róluk szólna: „lélektanilag azonosul a nyugati burzsoáziával, amelynek valamennyi tanítását magába szívta”, odahaza „a néptől elszakadva magába zárkózik” és „felvállalja a nyugati vállalatok ügyvezetőjének szerepét s hazáját gyakorlatilag Európa bordélyházává teszi.”²⁶

Mindennek meghatározó része volt a politikai rendszer átalakításának népszerűsítése és az ennek mércéjéül szolgáló elvárásokat támasztók tekintélyének megalapozása. A nyugatos-liberális hegemonia-gépezet – melynek fontos alkatrésze a balliberális napisajtó, a kereskedelmi televíziócsatornák, a messziről (vissza)jött közgazdászok és filozófusok sora és a „demokratikus ellenzékhez” tartozó véleményformálók serege – ma is a centrumhoz tartozás feltételül szabja a nyugati standardok kritika nélküli átvételét, a progresszió felgyorsítását, a „legjobb tanuló” státusának elérését és az integrációba – akár a bennszülött értékek és őslakos érdekek megtagadása árán – való hiánytalan beilleszkedést. Az önfeladás, az öngyarmatosítás (Alekszandar Kjoszev), az identitáscsere és a neofita buzgalom régről ismert lelkialkata ez, tele megfelelői kényszerrel és kisebbségi komplexussal.²⁷

Ehhez az *öngyarmatosító programhoz* volt honnan meríteni, hiszen a rendszerváltoztatás sokáig megkérdőjelezhetetlen intellektuális tekintélye, Bibó István igen színvonalasan képviselte a lemaradás-diskurzus erre kiválóan alkalmas narratíváját.²⁸ A brit domíniumpolitikát idealizáló Bibó egyenesen úgy fogalmazott, hogy „a magyar társadalmi és politikai fejlődés hazai történelmünk első ötszáz esztendejében együtt haladt a Nyugattal, a 16. század elején azonban megakadt, s azóta egészen a legújabb időkig nem tudta a fejlődés egyenes útját megtalálni”.²⁹ Bibó szerint tehát a magyar társadalom félezer éve fokozatos el- és folyamatos lemaradásban van a nyugati fejlődéshez képest, amely lineáris, progresszív és teleologikus. Bibó

nagy történelmi tablói mindegyikében kíméletlenül írta le a „magyar társadalmi fejlődés megakadását”, a magyarság „zsákutcás fejlődését” és „alkatának torzulását”, „kelet-európai kisállami nyomorúságát”, valamint a nyugati haladásban összegződött *vitathatatlan* történelmi eredmények utolérésére és elsajátítására való képtelenségét. Az 1980-ban szamizdatban kiadott *Bibó-emlékkönyv* jelezte, hogy a későbbiek történetpolitikai referenciája ez a Nyugatimitáló öngyarmatosítás lesz.

Hogy ennek a rendkívül kártékonynak bizonyuló „megmentő értelmiségi mítosznak” (Lánczi András) az érvényessége éppen akkoriban kérdőjeleződött meg, amikor a neoliberális kurzus világszerte megrendült és a posztkommunista korszak is a végéhez közeledett, csak újabb bizonyíték ezek egymással való szoros összefüggésére. A spekulatív tőkepiacokról kiinduló 2008-as gazdasági válság, a liberális értelmiség intellektuális alkonyata és a posztkommunista gazdasági-politikai elit 2006–2010 közötti önbizalomvesztése helyel-közzel egybeesett egymással, a szabadulás lehetőségét, azaz a *mentális dekolonizáció* esélyét kínálva nekünk. A 2010-ben, 2014-ben és 2018-ban elnyert kétharmados parlamenti felhatalmazás legitimitációjával könnyebben lehetett az őslakosok

25 Samir AMIN: *Maldevelopment. Anatomy of a Global Failure* [1990] Pambazuka Press, Oxford, 2011.

26 FANON: *I.m.* 151–152.

27 Alekszandar KJOSSEV: Megjegyzések az önkolonizáló kultúráról. ford. KARÁDI ÉVA. *Magyar Lettre Internationale*, 2000/nyár.

28 TÖKÉCZKI László: A racionalizmus problémái. *Irodalmi Szemle*, 1999/3–4.

29 BÍBÓ István: *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme* [1947] = *Uő: Válogatott tanulmányok*. szerk. NAGY Endre és ts., Magvető, Bp. 1986. II. kötet, 491.

egyre szemérmetlenebb transzatlanti politikai- gazdasági térnyerés

érdekében álló politikai eredményeket elérni, főleg, hogy eközben olyan nagy jelentőségű nemzetközi események következtek be, mint a 2015-ös migrációs válság, a 2016-os Brexit-népszavazás és Donald Trump elnökké választása, valamint az európai szuverenista-populista hullám.

Latin-Amerika népeinek felszabadulását Simón Bolívar nemcsak a gyarmattartó Spanyolország meggyengülésének és a fegyveres harc győzelmének tulajdonította, hanem annak is, hogy „az a kapocs, amely [Amerikát] Spanyolországhoz fűzte, elszakadt; [és] a közgondolkodásban volt minden ereje”. Ehhez szorosan kapcsolódik, írta 1815-ben, hogy „nemcsak megfosztottak bennünket a minket megillető jogainktól, hanem valamiféle örökös kiskorúság állapotában is tartottak minket a közéleti tevékenység terén.”³⁰ A gyarmatosítás fátyla és a kiskorúság önkéntes elfogadása együtt jár – nem lehet anélkül felnőni, hogy előbbit le ne szakítanánk. – Hiába szerzett azonban a „bennszülöttek pártja” nyolc éven belül háromszor alkotmányozó többséget és változott meg a világ

menete a 2010-es évek második felére (a nemzetállam megerősödését és a globalizáció megreccsenését ígérve), ha a kolonizáció narratívája továbbra is zavartalanul érvényesülhet. A liberális kulturális hegemonia intézményei ugyanis jelentős részben csorbítatlanok maradtak, s itt nem elsősorban kézzelfogható média- és művelődési struktúrákra, megőrzött pozíciókra kell gondolnunk, hanem megalvadt kapcsolatrendszerre, öröklött narratív előnyre, töretlen diszkurzív hatalomra. Másként fogalmazva: 2008 és 2016 között immár maguk a kolóniák urai is elbizonytalanodtak, sőt anyaországaikban is zavar támadt (leginkább azzal, hogy Trump nyilvánosan felrúgta a „washingtoni konszenzust”, Nagy-Britannia elhagyta az Európai Uniót), sőt a helyi komprádorbuzsoázia is elvesztette politikai-gazdasági hegemoniáját, de a komprádorértelmisség kulturális hegemoniája mégis intakt, ha nem is teljesen sértetlen.

Birodalmi hódítás –

A civilizáció és a barbarizmus összeclapásának ábrázolása 1902-ben (*Puck* magazin, Udo J. Keppler rajza) (*Library of Congress*)

30 Simón BOLÍVAR: *Jamaikai levél*. Kingston, 1815. szeptember 6. = *Simón Bolívar írásai*, szerk. és ford. BENYHE János, Európa, Bp. 1976. 60, 72.

Emiatt van, hogy a gyarmatosítás belsővé tételéért felelős komprádorértelmiség, a hangját kihangosító média, valamint a társául szegődő nemkormányzati szervezetek, aktivisták zavartalanul terjeszthetik a „koloniális mentalitást”, a globalizáció értékrendjét, a „merjünk kicsik lenni” attitűdjét s képviselhetik az örökös utánkövetés Jászitól Bibón át máig ívelő misszióját. Miután az olyan fogalmak, mint a „jogállamiság”, az „európai értékek” és a „liberális demokrácia” a ’90-es évek közepe óta fokozatosan eloldódtak a szó szoros értelemben vett jelentésüktől, a politikai nyomásgyakorlás és a kollektív lelki terror fegyverei lettek a kezükben. Olyan jól forgatható fegyverek, amelyek szándékosan kiterjesztett jelentésüknél fogva kiválóan alkalmasak arra, hogy a kulturális nyomásgyakorlás eszközei legyenek – velük ragasszák össze a töredező elmáradás-diskurzust, politikai lelkiismeretfurdalást okozzanak, leépítsék az önállóság iránti vágyat és visszatereljenek a gyarmati gondolkodás keretei közé. „A fátyol felszakadt, már láttuk a fényt, de most vissza akarnak tuszkolni bennünket a sötétségbe” – így Bolívar. A történetmesélés és az értelemtulajdonítás az uralkodás szelíd, de annál hatékonyabb eszköze. Erre a narratívaalkotásra kiválóan illik a mondás, hogy „amíg az oroszánoknak nem lesznek saját történeteik, addig a szafarik történetét a vadászok írják” (Chinua Achebe).

HIBRID NEOKOLONIZÁCIÓ

A (neo)liberális világhegemónia hazai képviselői a *story telling* során számos értelmezést és magyarázatot gyártottak arra vonatkozóan, hogy 2010 óta mi történik Magyarországon, és miért. A „fasisztoid mutációtól” kezdve az „autokratikus kapitalizmuson” át a „maffiaállamig” több *Kampfbegriff* is született. Az utóbbi megfogalmazást terjesztő, többtízezer példányban (!) kiadott trilógia (*Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam*. 2013–15) szerzőgárdája teljes egészében megfelel a posztkommunista korszak komprádorértelmiségi arcképcsarnokának; kifejezésüket a 2017. januári davosi fórumon Soros György is használta Magyarország ellen. Ennél a gyermek politikai címkézésnél azonban szakmaibbnak ható magyarázatok is születnek, amelyek egyben a centrumországokban dívó tudományos konszenzus (mint mindig: *megkésett*) elfogadtatását, adaptálását és népszerűsítését is szolgálják.

Utóbbi vonulat fogalmai – amelyek a tudományos terminusokból gyorsan politikai jelszavakká válnak – az ún. tranzitológia tudományterületéről származnak, mely politológiai iskola a nyugati/transzatlanti liberális demokrácia kategóriáinak érvényesülési folyamatát vizsgálja az „új demokráciák” esetében. Mindezt annak történeti keretei között teszi, amit a dél-európai és latin-amerikai diktatúrák ’70-es évek derekán bekövetkező bukása, a posztkoloniális afrikai és ázsiai rendszerek átalakulása, valamint az 1989/90-es közép- és kelet-európai rendszerváltoztatások alakítottak ki. Az eredendően nyugati nézőpontot képviselő elmélet a „demokrácia harmadik hullámát” (Samuel P. Huntington) úgy szemléli, mint a prelúdium a „történelem végéhez” (Francis Fukuyama), amely a globális kapitalizmus és a liberális demokrácia szerelemházasságával következik be.

A tranzitológusok szerint ez az átmenet végül nem sikerült, pontosabban befejezetlen maradt – a globális lemaradás-diskurzust tehát folytatni kell, továbbra is a nyugati liberális demokráciához igazítva az erkölcsi-politikai mércét. Fareed Zakaria már 1997-ben kifejezte félelmét „az illiberális demokrácia felemelkedésétől”, az ezredfordulón pedig a „kompetitív autoriter rezsiméről” szóló mesterszöveg is megszületett, amely könyvvé bővítve 2010-ben teljes körűen dokumentálta a hidegháború utáni „hibrid rendszereket”, mégpedig a „versengő tekintélyelvűség” fogalma alá rendelve őket.³¹ Ettől kezdve a nemzetközi nagytőke és a liberális világelit értesítőinek (*Financial Times*, *Economist*, *Newsweek*, *Spiegel*, *Time*) címlapjaira költözött az a narratíva, amely Orbán Viktort, Trumpot, Putyint, Erdoğant, Salvinit és Bolsonarót egymás mellé

31 Fareed ZAKARIA: *The Rise of Illiberal Democracy*. *Foreign Affairs*, 1997/november–december és Way A. LUCAN – Steven LEVITSKY: *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge UP, Cambridge, 2010.

állítva azt sugallja, hogy „ezek” mind ugyanannak a diktatórikus ellenforradalomnak a vezetői, amely az 1989 óta tartó liberális forradalom eredményeit akarja felszámolni. (Noha ez csak azt bizonyítja, hogy a globális liberalizmus mindenütt a végét járja.)

Ha valamivel, akkor a tranzitológiával kapcsolatban Gramscival feltehető a költői kérdés, hogy „vajon a tudomány maga is nem politikai tevékenység-e”. Mindent összevetve, a tranzitológia tipikus birodalmi valóságmagyarázat, olyan imperialisztikus tudomány, amely a terjeszkedő birodalom értékeinek elsajátítását, érdekeinek maximális kiszolgálását és működési logikájának egy az egyben történő átvételét tanítja. Kisajátítja a demokrácia meghatározását, monopolizálja értelmezését, kirekesztve abból példának okáért a „magyar modellt”, amely a speciális magyar történelmi tapasztalatokból okulva a nemzeti érdeket és a hazai értékrendet szem előtt tartva fejlődött ki. Ám a tranzitológia szemszögéből nézve a magyar politikai rendszer éppen ez utóbbiak miatt problémás! A tranzitológia valójában nem más, mint a területi ellenőrzés, a politikai osztályzás és a kulturális minősítés eszköze – univerzalista elmélet, kolonizációs gyakorlat.

A tranzitológia integritásán – amelyet a Freedom House országjelentései és a jogállamiság-indexek méricskélnek, a *mainstream* politológiai szakirodalom nyomatékosit és a globális politikai-gazdasági központok kérnek számon – a 21. század elején további repedések jelentek meg. Valamit kezdeni kellett azzal a helyzettel, hogy nem mindegyik „új demokrácia” jutott el a liberális demokráciáig, sőt egyes kísérletek „visszafordultak”, autoriternek minősített jellemvonások bukkantak fel bennük, vagyis a *liberális demokrácia mégsem vált egyetemessé*. A megoldás a „hibrid rezsím” szürkezónás fogalmának kiötlése lett, amellyel az olyan rendszereket jellemzik, amelyek *szerintük* se nem nyílt demokráciák, se nem zárt diktatúrák. Vagyis mindkettőből tartalmaznak elemeket, és állandó mozgásuk miatt hol az egyik, hol a másik felé mozdulnak el (ez aztán az egzakt klasszifikáció!).³²

A „hibrid rezsím” természeténél fogva sokrétű tipológiájában megtalálhatjuk a féldemokrácia, a „tökéletlen demokrácia”, a „beteg demokrácia”, az „illiberális demokrácia”, a „választási autokrácia” és a „kompetitív autoriter rezsím” leírását – ezek mindegyike *már* nem autokrácia, de *még* nem liberális demokrácia. A liberális demokrácia *tökéletes* teljesülését mérő zárt rendszerű, egydimenziós, normatív skála fokozatai afféle *checklist*ként működnek – ezek jellemző módon a demokratikus kontroll alá *nem* tartozó elemek („civil szervezetek”, „fékek és ellensúlyok”, föderális bíróság és ügyészség) cselekvési szabadságának minél szélesebb köréhez és a legitimitációjukat népi felhatalmazásból nyerők (államfő/kormányfő, törvényhozás, többségi kormány) korlátozásához viszonyítják a *liberális* demokrácia teljesülését. E módszer szorosan kapcsolódik az ennél szélesebb körű jogállam-diskurzushoz, amely olyan elvek érvényesítését várja el (átláthatóság, elszámoltathatóság, emberi jogok, korrupció felszámolása, nyilvánosság), amik kellően tágan értelmezhetők ahhoz, hogy ügyesen lehessen őket használni a politikai ellenfelekkel szemben.³³ A szándékosan elmosódott körvonalú „jogállamról” szóló beszéd végeredményben a szuverenitásról, a nemzeti identitásról és a képviselői demokráciáról szól, minden esetben szankcionálva a centrum normatív politikai-pénzügyi autoritása előtti meg nem hajlást. Mindez összefügg azzal a fenyegetéssel, amit a nemzetközi bírói hatalomgyakorlás jelent a nemzeti, többségi demokrácia modelljére.³⁴ Nemzetközi bürokrácia és globális-föderális bírókrácia *versus* többségi demokrácia és nemzeti szuverenitás.

A „hibrid rezsím” magyarázata alkalmas arra, hogy a koloniális logika annak ellenére sértetlen maradjon, hogy politikai ereje csökkent. Online fórumokon, hírlapi cikkekben, televízióműsorokban, konferenciákon, publikációkban

a tranzitológia
tipikus birodalmi
valóságmagyarázat

32 *Hibrid rezsim. A politikatudomány X-aktái*. szerk. Böcskei Balázs – Szabó Andrea, MTA TK PTI–Naplóvilág, Bp. 2019.

33 Szántó Miklós: Liberális demokrácia – az vajon mi? *Kommentár*, 2019/1.

34 Pokol Béla: *Európai jurisztokrácia*. Dialóg Campus, Bp. 2019.

Az imperializmus kígyója

– Augusto Grossi: *Az angol birodalom allegóriája* (1878) (State Library New South Wales)

és petíciókban bukkan fel az a magyarázat, mely szerint Magyarország 2010-ben *letért* a fejlődés útjáról, *nem teljesíti* a liberális demokrácia kritériumait, s ennek következtében *távol került* a nyugati konszenzustól. Tudományos körökben az egzakt terminusokra jobban ügyelve, szolgálain „kompetitív autoriter rezsimnek” vagy – kis önállóságról tanúbizonyságot téve – „kivülről korlátozott hibrid rendszernek” nevezik a 2010 óta kialakított magyar politikai berendezkedést, ám a nagyobb nyilvánosság előtt már fellengzősen a „hibrid ellenforradalom koráról” beszélnek, sőt rögtön tanácsokat is osztogatnak arra vonatkozóan, „hogyan dönthető meg az orbáni hibrid rezsim”.³⁵ Hogy gyakorlatilag „mi a teendő”, arra pedig 2017 óta magyarul is rendelkezésre áll a *copy paste*-forradalomcsinálás kézikönyve (Szrgya Popovics: *Útmutató a forradalomhoz*).

Ez utóbbiakra annak fényében nem lehet csak úgy legyinteni, hogy külföldi szereplők számos módon próbáltak már beavatkozni Magyarország belügyeibe, a *Gauleiter*ként viselkedő amerikai ügyvivő 2013–14-es küldetésétől kezdve a Soros-NGO-k felforgató tevékenységén át 2018/19 telének összehangolt ellenzéki akciójáig. A gyarmati sorból szabaduló országok „visszahúzására” példa Kongó 1960 és 1965 közötti destabilizációja, amelynek módszertana ma is aktuális. Az ekkori általános afrikai tapasztalat szerint „a neokolonializmus [...] az alá rendelt állam elméletileg független és nemzetközi viszonylatban rendelkezik a szuverenitás minden külsőségével, valójában gazdasági életét és politikáját kivülről irányítják.”³⁶ A *rekolonizáció* hidegháborús eszköztárát manapság lágyabb és észrevétlenebb eszközökre cserélték, mindvégig óvakodva a „nemzetközi közösség” érzékenységének megsértésétől, sőt inkább ennek megkonstruálásával igyekeznek hol széles körű elítél(tet)éssel, hol puha intervencióval és gazdasági nyomásgyakorlással hatni a renitens országokra. Korunk ejtőernyős elitkommandója a hetes cikkely szerinti eljárás.

35 Sorrendben: Szűcs Zoltán Gábor: Mi a jelentősége annak, hogy Magyarországon jelenleg kompetitív autoriter rezsim van? *Ellensúly*, 2018/1.; Bozóki András – Hegedűs Dániel: A kivülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. *Politikatudományi Szemle*, 2017/2.; Filippov Gábor: A hibrid ellenforradalom kora. 24.hu, 2018. július 31. <<https://24.hu/belfold/2018/07/31/filippov-gabor-a-hibrid-ellenforradalom-kora>> és Böcskei Balázs – Hajdu Nóra: Hogyan dönthető meg az orbáni hibrid rezsim? 24.hu, 2019. január 17. <<https://24.hu/belfold/2019/01/17/hibrid-rezsim-orban-viktor>>.

36 Kwame Nkrumah: *Neokolonializmus. Az imperializmus utolsó szakasza* [1965] ford. Litván György, Kossuth, Bp. 1967. 15.

A magyarországi változásokat kifejezetten ellenségesen szemlélő liberális New York-i újságíró kiválóan kifejezte, hogy a birodalmi struktúrák helyi képviselőivel szembeni nemzeti fellépés milyen sértődést és dühödt ellenállást képes kiváltani. Miután a kormány Soros György budapesti egyetemével szemben is érvényesíteni akarta a hazai törvényeket, koordinált támadás indult Magyarország ellen. A szóban forgó cikk ennek csupán utóhangja, de érdemes a bővebb idézésre az a passzus, amely a Central European University hamisítatlan kolonialista attitűdjét fejezi ki. Íme: „Soros azért hozta létre egyetemét a kommunizmus vége felé, hogy technokraták új generációját nevelje ki, akik aztán új alkotmányokat írnak, magánosítják az állami vállalatokat és a posztszovjet világot átvezetik a kozmopolita jövőbe. Az egyetem – amint ő maga mondta – »a nyílt társadalom prototípusa«. [...] A CEU az elmúlt években egy civilizációs küzdelem barikádja volt, amely a liberalizmus védelmét szolgálta a jobboldali populizmus ellen. Az egyetem sorsa annak próbája volt, hogy a liberalizmusnak van-e kellő hozzáértése és érzelmi ereje ahhoz, hogy visszaszorítsa új ideológiai ellenségét.”³⁷ Úgy tűnik, ehhez már nem elég erős. De jellemző az is, hogy a hárombetűs „ideológiai apparátusok” (Louis Althusser), azaz a CEU, az MTA és az NGO-k *előjogainak* felszámolása milyen nemzetközi tiltakozást váltott ki. A Soros-egyetem védelmére például az amerikai *deep state*-től kezdve a „nemzetközi tudományos közösségen” át az Európai Néppártig sokan megmozdultak; a tudományos élet állami átalakításának ellenszegülők pedig nyíltan kijelentették, hogy „van kapcsolati tőkénk és a fél világot mozgósítani fogjuk”.

Jó fél évtizede egész Közép- és Kelet-Európa egy *visszahúzási kísérlet* alanya, amelyet tüzel a migrációval szembeni itteni ellenségesség és a Visegrádi Csoport összetartása. A belpolitikai „ellenzéki összefogás” megszervezése *franchise*-rendszer szerűen működik Varsótól Prágán és Budapesten keresztül Belgrádig, Ukrajnát végeláthatatlan és tisztázatlan háborúja, Romániát a Soros-lobbi eredményeként létrejött Korrupcióellenes Ügyészség (DNA) bénítja meg, Bosznia-Hercegovinában a már beengedett migránsok okoznak zavarokat, Észak-Macedóniában pedig kormányt is sikerült váltani. Vlagyimir Szurkov megállapítása szerint ez a – neokolonizációként is olvasható – művelet a „szuverén demokrácia” helyett olyan államok létrehozását célozza, amelyek kormányzata a pilóta nélküli repüléshez hasonlít.³⁸

MENTÁLIS DEKOLONIZÁCIÓ

Ha csak (?) analógiaként és a metafora szintjén is, de a kolonizáció írja le a legteljesebben azt a viszonyt, amibe a magyar társadalom és a globalizáció, a neoliberális kurzus és a liberális demokrácia került. Ma a gyarmatosítás katonai ereje virtuális, gazdasági működése rejtett (?), adminisztratív megvalósulása pedig egybeesik a globális integráció intézményrendszerével, viszont kulturális hangja annak ellenére harsog, ha telepesei, parafasisakos hivatalnokai és lokális helytartói esetleg veszítenek is erejükből.

A gyarmati uralom alóli felszabadulás három szakaszban következik be: 1) először a politikai dekolonizáció következik be, amelynek során a kolonizáció legnyilvánvalóbb bilincseit számolják fel, 2) ezt követi a gazdasági dekolonizáció, ami a gyarmatosítás áttételesebb formájától való megszabadulást jelenti, végül 3) a kulturális/mentális dekolonizáció jön, melynek során a függetlenség és az önrendelkezés eszközei az identitás- és kohézióteremtő nacionalizmussal egészülnek ki.³⁹ Ewa M. Thompson ki is emeli a következőket: „A nyugati kutatók időnként rossz szemmel nézik, hogy a kolonializmus elmúltával erősödik a nemzeti hovatartozás érzése Ázsiában, Afrikában, akárcsak

a Central European University hamisítatlan kolonialista attitűdje

37 Franklin FOER: Viktor Orban's War on Intellect. *The Atlantic Monthly*, 2019/június

38 Lásd bővebben: CZOPF Áron: Szurkov – A hibrid politika ideológusa. *Kommentár*, 2019/4. 135–137.

39 Európa trónfosztása. Wojciech Jagielski és Ryszard Kapuściński beszélgetése. ford. PÁLFALVI Lajos. 2000, 2005/december. 3. Vö. Lisa HAPPEL: *Internationalischer Nationalismus. Lehren aus dem pan-afrikanischen Befreiungskampf*. Prometida, Bécs, 2019. és Francesca TETOLO: *Quegli africani che cercano l'indipendenza. Il Primato Nazionale*, 2018/december.

Közép- és Kelet-Európában, azt sugallva, hogy a nemzetiségen alapuló identitás építése szégyenletes”.⁴⁰

Az eurázsianista Nyikolaj Trubeckoj igen korán, a '20-as évek közepén felvetette, hogy bár a gyarmatosítás rendje a „gazdasági uralomnak köszönhetően erősödött meg”, legfontosabb vonása mégis a gyarmatosok civilizációjának kulturális fölénye. Emiatt, írta, „a felszabadulás elképzelhetetlen a nemzeti kultúra egységének egyidejű megszilárdítása és önálló fejlődése nélkül”.⁴¹ Ma sincs ez másként: ha kulturálisan gyarmat maradunk, mert mentalitásunkat, fogalmainkat, viszonyítási pontjainkat és mércéinket az utóvédharcokat vívó komprádorértelmiség határozza meg, akkor hiába sikerül politikailag fokozni a bennszülöttek érdekvédelmét és gazdaságilag függetlenedni a gyarmatosok központjaitól, függetlenségünk nem lesz teljes. A gyarmati uralomtól való megszabadulás tehát fejben kezdődik – „a kultúra fegyver a függetlenségi harcban” (Amilcar Cabral).⁴² Különösen így van ez korunkban, amikor a megszállás nem hadsereggel, hanem kognitív eszközökkel megy végbe.

„A belga uralom ugyan véget ért Kongóban 1960-ban, de ez nem jelenti azt, hogy a belga uralom kihatásainak is vége lett volna” – állapította meg Edward Said.⁴³ A gyarmatosítók otthoni megrendülése és a koloniális ellenőrzés enyhülése, sőt megszűnése még nem elegendő! A bennszülöttek hatékony érdekképviselete egyszerre irányul a saját identitás megerősítésére és az önálló politikai út következetes alkalmazására – máskülönben a gyarmattartók távozása után is gyarmatosítottak maradunk. Az őslakosok érdekvédelme egyszerre jelenti a helyi kultúra védelmét és az ennek megfelelő hazai politikai modell működtetését – a kettő szükségképpen feltételezi egymást. Röviden: őslakos kultúra nélkül nincs bennszülöttpartí modell, és fordítva. A „magyar ideológia” (Németh László) kidolgozása és a magyarok érdekében működő kormányzat a függetlenség kétélű kardja.

A gyarmatosítás kulturális hegemóniáját fenntartó diskurzus szerves része az elbizonytalanító identitásrombolás. Például a tranzitológiáé. Ennek „hibrid rezsim” gyűjtőfogalma alá tartozó tudományos (?) és politikai címkék annak a nyelvpolitikai küzdelemnek az agyafúrt eszközei, amelyek a globális liberális demokrácia mint *a* centrum értékei és érdekei mentén fogalmazzák meg rosszállásukat azzal a perifériával szemben, amelyhez mi is tartozunk. Semmi más, mint a régről ismert kolonialista attitűd, civilizatórikus misszió és gyarmati mentalitás fejeződik ki benne. A gyarmatosítás legnehezebben felszámolható része éppen az, amely a kolonizáció egyre kevésbé fizikai eszközeihez nyúl, sőt a függés felszámolása után maga után hagyja a pesszimizmust, apátiát, önbizalomhiányt és a megkésettség érzését. A bennszülöttek öntudatának elvétele, önbecsülésük csökkentése, a kisebbségi érzés belsővé tétele hatékonyabb fegyver, mint az ellenállást kiváltó megszállás. A hibrid hadviselés korában egy indirekt hadművelet különben is hatékonyabb, tisztább és olcsóbb, mint a harcok sikeres bevonulása vagy egy bombázás. Ennek stratégiája szerint ma már nem az ellenséges haderőt kell legyőzni, hanem az ellenfél lakosságát meggyőzni, hiszen a háború nem elsősorban a harctéren, hanem a tudatban folyik. *A 21. században az agyban kell partra szállni.*

E kognitív hadviselés szerves része a bennszülöttlétre kárhuztatás is, amelyben a globális pénzpiacoknak való kitettség, a föderális szervek hatókörének észrevétlen bővítése, a média és NGO-k általi nyomásgyakorlás, valamint a kívülről szervezett rezsimváltások, civil államcsínyek veszik elejét az önálló sodásnak. Ebben a helyzetben egy függetlenségre törő nemzet, amelyik önerejéből a saját útját járja és kormánya az őslakosokat védi, potenciális veszély a láthatatlan birodalomra nézve – csináljatok egy, két, sok-sok Magyarországot! ■

40 THOMPSON: *I.m.* 21.

41 Nyikolaj Szergejevics TRUBECKOJ: Mi és mások [1925] ford. HOLLÓSY Katalin. *Kommentár*, 2019/4. 131.

42 Lásd bővebben: Amilcar CABRAL: *A kultúra szerepe a függetlenségi harcban* [1975] ford. HALÁSZ Péter = *Az elmélet fegyvere és a fegyverek kritikája. Ideológusok és filozófusok a harmadik világról. Szöveggyűjtemény.* szerk. BÉLÁDI László – MISZLIVECZ Ferenc, ELTE ÁJK, Bp. 1981.

43 Edward SAID: *Civilizálók és civilizálandók.* ford. KÁRÁDI Éva. *Magyar Lettre Internationale*, 2003–2004/tél. 22.

a gyarmati uralomtól való megszabadulás fejben kezdődik

